

FORMELE DE BAZĂ ALE GÂNDIRII SPECULATIVE

ALEXANDRU SURDU

În cadrul disputelor dintre reprezentanții logicii simbolice (matematice), considerată forma modernă a logicii în genere, și reprezentanții logicii tradiționale (clasice, de școală), mai ales la începutul secolului al XX-lea, când tendința numită „logicită” (Frege, Russell, Couturat) ignora cu totul „vechea” logică, tradiționaliștii (Maritain, Tricot, Sigwart, Wundt) aduceau, drept contraargumente, domeniile ontice de referință *diferite* ale celor două tipuri de logică și procesele psihice *diferite* care stau la baza acestora.

S-a considerat însă că logica simbolică ar avea o aplicabilitate universală la toate domeniile și la toate științele (R. Carnap), iar procesele psihice și gândirea în genere n-au nici o legătură cu logica (J. Lukasiewicz), aceasta fiind, în spirit logico-matematic, un sistem de semne (simboluri).

Rămâneau în discuție *formele logice* ca atare, *formele de bază* ale fiecărei discipline. Cele clasice sunt: noțiunea (conceptul), judecata și raționamentul (silogismul), pentru judecată fiind folosit, mai ales de către nominaliștii englezi, termenul de „propoziție”. Formele logico-matematice sunt: funcția, relația și operația. Logiciștii utilizau însă și denumirile clasice (începând cu Frege): *concept* în loc de funcție, *predicat* în loc de simbol pentru proprietate, și *propoziție* pentru orice expresie care poate să aibă una dintre cele două valori logico-matematice (1 sau 0), identificate uneori ilicit cu adevărul sau falsul, iar *silogisme* au fost numite unele expresii operaționale din calculul cu funcții (predicative) sau din calculul cu așa-numitele „propoziții”, compuse din trei expresii, astfel încât conjuncția primelor două să o implice pe a treia. Ceea ce i-a determinat pe reprezentanții logicii matematice să considere că există o singură logică, cea matematică, și chiar au impus predarea ei în școli, spre disperarea profesorilor și mai ales a elevilor.

Într-o formă sau alta însă, în cadrul psihologiei și al pedagogiei, discipline care, independent de voința logiciștilor, se ocupă cu studiul gândirii și cu facultățile acesteia, logica tradițională, a gândirii corecte, ocupă un loc central, este practică, corectată, perfecționată în vederea obținerii de performanțe individuale. La fel și în științele conceptuale în care se operează cu limbajul verbal, cu noțiuni sau concepte, cu definiții și clasificări ale acestora, fără să împietzeze cu nimic performanțele logicii simbolice din domeniile matematice. Dimpotrivă, sub denumirea de *intelect* sau *inteligență*, ca facultate a gândirii distinctă de *rațiune*, este studiată și logica simbolică și capacitățile de gândire intelectuală la copii și adulți, cu teste de inteligență și de stimulare a inteligenței. În ambele cazuri se apelează însă la formele de bază ale acestora care se disting și prin domeniile

ontice de referință, procesele psihice prin care se realizează și limbajele prin care se exprimă. Situația aceasta poate fi reprezentată prin următorul tabel:

Tabel nr. 1

Nr.	REPERE DISTINCTIVE	INTELECTUL	RĂȚIUNEA
1	Domeniile ontice de referință	– Stări de fapt și situații obiectuale	– Esențele obiectelor, lucrărilor, fenomenelor
2	Procesele psihice prin care se realizează	– Percepția – Reprezentarea	– Contemplația – Reflecția
3	Substratul anatomo-fiziologic al acestor procese psihice	– Localizarea în zona cerebrală a percepțiilor vizuale cu manifestări bioelectrice corespunzătoare	– Localizarea în zona cerebrală Warnicke a percepțiilor auditive ale limbajului vorbit
4	Formele logice de bază	– Funcția – Relația – Operația	– Noțiunea – Judecata – Raționamentul
5	Limbajele în care sunt exprimate aceste forme	– Limbajul simbolic	– Limbajul verbal

Cele cinci repere distinctive, dintre care unele, (3) de exemplu, pot fi verificate cu aparatura modernă (electroencefalograf), dacă simpla evidență n-ar fi suficientă, adică diferența dintre gândirea intelectuală vizuală, a semnelor grafice, și cea rațională auditivă, a sunetelor articulate, au însă și o altă semnificație, și anume aceea de aplicare a lor și în cazul altor eventuale facultăți ale gândirii. Mai concret, este vorba de *gândirea speculativă*, de *speculațiune*, care a mai apărut în istoria filosofiei și sub forma de *rațiune speculativă*, în combinație cu rațiunea, ca și *intelectul rațional*, rezultat din combinația intelectului cu rațiunea.

Speculațiunea însă, căci despre aceasta va fi vorba în continuare, chiar dacă n-a fost încă elaborată ca atare, ca disciplină logică independentă, și n-a fost predată prin școli, cu excepția unei forme triadice hegeliene, aplicată la categoriile filosofice, pe care a predat-o Hegel însuși, și apoi a logicii, numită „dialectică”, predată sporadic, în filosofia marxistă, în locul logicii tradiționale, a fost implicată și ea într-un proces de contestare reciprocă cu rațiunea.

Pe scurt, între logica tradițională și cea speculativă s-a petrecut ceva asemănător, dar cu un secol mai devreme, cu ceea ce s-a petrecut între logica rațiunii și logica intelectului. Immanuel Kant a fost cel care a sădit germele unei noi logici, cu toate că o considera pe cea tradițională de neschimbat. El a constatat că, în anumite situații, când se referă la totalități infinite, la entități transcendente sau transcendentale, adică la Lume în totalitatea ei, la Dumnezeu și la Suflet, rațiunea ajunge cu necesitate la enunțuri contradictorii, adică devine dialectico-speculativă, ceea ce, considera el, nu este admisibil. Soluția, pentru evitarea situațiilor contradictorii, era aceea de renunțare la disciplinele filosofice care studiază astfel de probleme: cosmologia rațională, teologia rațională și psihologia rațională. Soluția nu era însă acceptabilă. În loc să se renunțe la disciplinele respective, ar fi trebuit să se renunțe mai degrabă la rațiunea (logica rațiunii) pe baza căreia erau concepute cele trei discipline filosofice raționale. Condiția fiind

aceea de acceptare a unei logici dialectico-speculative care să nu mai excludă contradicția, pe baza principiului clasic al noncontradicției.

Tot Immanuel Kant, făcând tabelul categoriilor după clasificarea judecăților (calitate, cantitate, modalitate și relație) a făcut și observația că în grupele de câte trei categorii subordonate celor patru genuri de categorii a treia este sinteza primelor două, ceea ce a condus la schema dialecticii triadice: teză, antiteză, sinteză.

Fichte și apoi Schelling au fost primii care au aplicat schema dialecticii triadice în sistemele lor filosofice, pornind de la câte o categorie considerată de bază și încercând să le deducă pe toate celelalte, lăsând impresia că, de fapt, categoriile însele trec una în alta. Abia Hegel se va referi la semnificația logică a modalității dialectico-speculative a raportării categoriilor, vorbind și despre speculațiune ca facultate a gândirii principial diferită de intelect și rațiune. Numai că modalitatea triadică a raportării facultăților gândirii l-a condus la reducerea speculațiunii la sinteza intelectului cu rațiunea, în formula oricum discutabilă: intelect, rațiune negativă, rațiune pozitivă. Rațiunea negativă fiind de inspirație kantiană (rațiune speculativă intolerabilă din perspectiva rațiunii pure).

Hegel a fost un adversar declarat al logicii intelectului, care, în viziunea sa, era de fapt tot logica rațiunii pure, el pierzând și distincțiile kantiene destul de precare, dintre intelect și rațiune, dar, de frica considerării lui ca iraționalist, a menținut termenul de „rațiune” (pozitivă) și în domeniul speculațiunii.

Înglobarea aceasta a intelectului și a rațiunii în speculațiune este chiar mai cuprinzătoare ca „facultăți” față de înglobarea modernă a logicii tradiționale în logica matematică. Aceasta, deoarece reprezentanții logicii matematice au ignorat total logica speculativă, nici măcar n-au combătut-o. Situația se datorează, pe de o parte, lipsei de popularitate a filosofiei lui Hegel în mediul francez și anglo-saxon, dar și faptului că, oricum, nici în Germania, nu se încetățenise măcar termenul de „logică speculativă”. Și realitatea este că Hegel n-a reușit să facă o astfel de logică, ci, tot în maniera amintită a logiciștilor simbolști, a folosit terminologia logicii tradiționale, numind noțiuni sau concept ceva pe care el însuși îl considera ca fiind cu totul diferit, cazul fiind asemănător și pentru judecată și raționament.

Hegel a trezit însă adversitatea logicienilor tradiționali care, la rândul lor, încercau să ignore logica speculativă, cu excepția amintită a marxiștilor care n-au ajuns însă la rezultate deosebite, fiind atacați din două părți, și de către reprezentanții logicii tradiționale și de către logicienii simbolști. Ceea ce nu înseamnă însă că principiile dialectico-speculative n-au fost aplicate până în zilele noastre atât în științele naturii, când este vorba despre infinități sau despre transcendente, dar mai ales în științele sociale, în care se vorbește frecvent despre opoziții și contradicții, despre unitatea și despre lupta contrariilor ș.a.m.d.

Chiar și din perspectivă kantiano-hegeliană (și cu Fichte – Schelling) gândirea speculativă, dialectică prin excelență, se face vădită la nivel categorial și supercategorial, genuri supreme, cum le zicea Platon. Ceea ce, principial, înseamnă că formele de bază ale gândirii speculative, categoriile, sunt *diferite* atât de formele intelectului (funcții, relații), cât și de formele rațiunii (noțiuni sau concepte). Aceasta indiferent cum le-am zice. Ele nu sunt funcții și nici relații, și nu pot fi exprimate simbolic, căci fiecare categorie, în accepție logico-filosofică, se referă la totalități cvasiinfinite determinate. Ele au fost separate de noțiunile obișnuite

(specii sau genuri) chiar de către Aristotel și mai târziu de Porphyrius, ca *praedicamente*, care se spun despre altceva (*kata tinos legetai*), dar despre ele nu se mai poate spune nimic. Ceea ce le scoate din circuitul noțiunilor obișnuite, atât din Arborele lui Porphyrius, cât și din cadrul componentelor judicative ale silogismelor, căci depășesc în elevație genurile noționale și nu permit conversiunea (postura de subiecte în premisele sau în concluziile silogismelor).

În ciuda faptului că întregul său sistem filosofic nu este altceva decât un proces de trecere de la o categorie la alta, proces pe care îl realizează însă categoriile ele însele, Hegel nu vorbește explicit despre categorii ca forme ale gândirii speculative. Vorbește însă despre noțiune (sau concept, *Begriff*). Noțiunea, să-i zicem „speculativă”, spre deosebire de cea tradițională, nici nu mai este la Hegel o „formă a gândirii”. „Conceptul, zice Hegel, este liberul însuși, puterea substanțială fiindând pentru sine...”. Acesta este și motivul pentru care conceptul la Hegel, ca sinteză a ființei și a esenței, *nu are plural*. Este însă demnă de reținut remarca lui Hegel, după care „Conceptul ca atare nu poate fi cuprins cu mâinile și, în genere, când e vorba de concept, auzul și văzul nu ne mai folosesc”, ceea ce are semnificație anatomo-fiziologică evident deosebită de formele rațiunii, bazate pe limbajul verbal-auditiv, dar și de cele intelective, exprimate prin limbajul grafico-vizual, cu condiția însă ca și conceptul speculativ să fie o formă a gândirii, ceea ce la Hegel nu este cazul.

În rest, conceptul speculativ, de inspirație clasico-tradițională, deși este contradictoriu în sine, are trei momente inspirate din clasificarea noțiunilor din logica tradițională (genul, specia, singularul): generalitatea, (*Allgemeinheit*); specialitatea (*Besonderheit*); singularitatea (*Einzelheit*) care apoi se tot schimbă între ele, una (sinteza) cuprinzându-le pe celelalte două, ca teză și antiteză. Conceptul speculativ, a cărui progresie (*Fortgehen*) este dezvoltare (*Entwicklung*), se face judecată și apoi silogism, care ar fi unitatea conceptului și a judecății. În ultimele două, variațiunile se fac tot cu momentele menționate, la nivel judicativ grupate câte două, cu ajutorul copulei „este”, iar la nivel silogistic grupate câte trei. Întreaga „logică subiectivă”, care le cuprinde, fiind considerată, pe bună dreptate, ca o interpretare dialectico-speculativă a formelor logice ale rațiunii, care nu ține însă de logica speculațiunii, ci de logica rațiunii speculative, mai precis de logica *triadică* a rațiunii speculative.

Noi am încercat (vide: Alexandru Surdu, *Noțiunea clasică și conceptul hegelian*, în *Probleme de logică*, vol. VII, Editura Academiei Române, București, 1977, republicat în: Alexandru Surdu, *Cercetări logico-filosofice*, Editura Tehnică, București, 2008), după referințele răzlețe ale lui Hegel, să surprindem totuși aspectele speculative formale ale contribuției sale referitoare la concept, făcând abstracție de conținutul său clasico-tradițional (noțiune, judecată, silogism). Maniera nu este însă hegeliană, căci Hegel o tot spune și o tot repetă: „Conținutul este același” (*Der Gehalt ist derselbe*), s-ar putea spune *voit* același, pentru a impune, principial, tratarea lui și nu a unui *alt* conținut în manieră speculativă. Or, dacă formele logice, ale gândirii sau nu, sunt *numai* cele clasice, înseamnă, pe de o parte, că nu există *alte* forme (nici ale intelectului, necunoscute de către Hegel, și nici ale speculațiunii), ci doar modalități diferite de a le trata. Pe de altă parte, formele rațiunii au fost bine tratate și aplicate corect la domeniile științifice, ceea

ce s-a dovedit și cu formele intelectului, ceea ce înseamnă că tratarea lor în manieră hegeliană nu este corectă și îndreptățește reproșurile care i s-au adus. Numai că Hegel, chiar în maniera aceasta de a trata formele rațiunii, are merite speculative deosebite.

Dacă prin „concept” înțelegem *altceva* decât noțiunea, adică o categorie filosofică, platonice vorbind, un gen suprem de categorii, atunci conceptul, cu „C” mare dacă vrem să-i păstrăm denumirea, poate fi considerat contradictoriu în sine, iar momentele lui (trei la Hegel) sunt la rândul lor categorii (subordonate Conceptului). Chiar denumirile lor, cu terminația *-heit* (românește *-itate*), în loc de gen, general-itate; în loc de singular, singular-itate, dovedesc utilizarea terminologiei categoriale.

„Dezvoltarea” Conceptului, ca să folosim terminologia lui Hegel, se face prin momentele sale, a căror totalitate (*Totalität*) este, și în cadrul căreia fiecare moment este întregul (*das Ganze*). Momentele acestea, zice Hegel, sunt același lucru cu identitate, diferență și temeii. Conceptul se „dezvoltă” în *judecată*. Termenul de „judecată” poate fi înlocuit cu ceea ce sugerează Hegel însuși prin „împărțire originară” (*ursprüngliche Teilung*), căreia i-am zis *Arheotomie*. Este vorba despre împărțirea sau despărțirea Conceptului în momentele sale care sunt puse ca fiind pentru sine (*fürsichseiende*) și ca identice cu sine, dar nu una cu alta. Astfel interpretată, Arheotomia n-ar avea nimic de-a face cu judecata care, în accepție clasică exprimă, dimpotrivă, legătura, împreunarea (noțiunilor) și nu despărțirea. Dar Hegel nu poate să renunțe la conținutul clasic și face din *raportarea intercategoriaală* o judecată propriu-zisă, exprimată propozițional prin copula „este” de genul „singularul este generalul”, căroa le zice subiect și predicat, uitând până și faptul că momentele Conceptului erau exprimate categorial, nu singular ci singular-itate. Și, mai mult, uită aici cea mai importantă caracterizare lingvistică a speculațiunii pe care a enunțat-o el însuși, că „forma propoziției, respectiv a judecății, este nepotrivită să exprime speculativul” și, chiar mai mult, că este „unilaterală și, în această privință, falsă”.

În fine, în acest context, unitatea Conceptului și a judecății (Arheotomia), care s-ar realiza după Hegel în silogism, sărind peste intercalarea din sistem a „obiectului”, care i se pare chiar și lui Hegel „atât de stranie” (*so fremdartig*), ar putea fi numită Idee dar, firește că numai în sens nehegelian, adică redusă la aspectele ei logico-formale. Conceptul, Arheotomia și Idee ar constitui o variantă triadică a logicii speculative, cu amendamentele menționate.

Aspectul triadic al acestei variante, datorită implicațiilor sistematice din logica subiectivă a lui Hegel, nu corespunde însă nici măcar raporturilor categoriale de la începutul logicii obiective a lui Hegel: Ființa, Nimicul și Devenirea. Căci, dacă aici Conceptul este Ființa (în limbaj nehegelian, Conceptul este aplicat la Ființă), atunci Nimicul nu mai este Arheotomia Ființei, ci antiteza acesteia.

Conceptul poate fi aplicat unei categorii (cu semnificația general-filosofică), și apoi Arheotomia, dar numai în anumite cazuri, numite în context dialectico-speculativ, de *dedublare a unului*, care ar mai presupune și sinteza contrariilor în Idee. În altele este vorba de *opoziția contrariilor*, cu sau fără sinteza lor într-o Idee.

Dedublarea unului și opoziția contrariilor sunt însă *scheme dialectico-speculative* care pot fi nu numai triadice, ci și *binare*, fără presupunerea vreunei

sinteze, ceea ce nu mai este acceptabil din perspectivă hegeliană, și, cu atât mai puțin, încadrarea acestora în scheme dialectico-speculative *tetradice* și *pentadice*.

În lucrarea *Probleme de logică speculativă* („Academica”, IV, nr. 12 (48), 1994, republicată în Alexandru Surdu, *Cercetări logico-filosofice*, Editura Tehnică, București, 2008) au fost menționate referințele ontice ale gândirii speculative, procesele psihice pe care le presupune și aspectele lingvistice ale exprimării formelor logice ale speculațiunii (categoriile, raportările intercategoriale și schemele dialectico-speculative).

Ontic este vorba, chiar de la Kant citire, de totalități infinite, de entități transcendente și transcendentale și de procesualități. Problema este aceea de a le distinge de ceea ce Hegel considera a fi chiar formele determinate ale speculațiunii. Dar nu categoria, să zicem Conceptul, este totalitate sau procesualitate, ci ea, ca formă a gândirii speculative, gnoseologic vorbind, *se referă la* totalitate, o *reproduce*, o speculatizează (de la *speculum* = oglindă), căci altfel, dacă este identificată cu propria sa referință, nu mai poate fi speculativă.

Pentru Hegel nu mai există gnoseologie la nivel speculativ, căci nu mai există nici obiect și subiect, ci numai unitatea lor. Mai precis, nu mai există forme ale gândirii umane, speculative în acest caz, distincte de referințele lor ontice. Din această cauză, pentru Hegel, nu mai există nici psihologie a gândirii, ceea ce a îngreunat considerabil elaborarea unei logici speculative propriu-zise. Chiar mersul, mișcarea și dezvoltarea categoriilor despre care vorbește Hegel, dar o făcuseră și predecesorii săi (Fichte, Schelling), se face oricum, adică independent de orice subiect individual, ceea ce nu este admisibil, căci categoriile sunt forme ale gândirii (speculative) noastre, numai mersul, mișcarea și dezvoltarea lumii, pe care doar le speculatizează gândirea, se fac de la sine, în măsura în care există independent de noi. Pe când formele gândirii speculative (categoriile, raportările intercategoriale și schemele dialectico-speculative) nu fac decât să le reproducă mental și să le exprime verbal sau scriptic, tot așa cum formele sensibilității ne fac să percepem, ale intelectului să înțelegem și ale rațiunii să raționăm, fiecare dintre ele referindu-se însă la *altceva* din lumea care se mișcă, și făcând-o cu mijloace psihice proprii.

Specifice gândirii speculative, pe care și Hegel o identifică uneori cu cea mistică, sunt *meditația* și *revelația* (*Offenbarung* asupra căreia va insista Schelling, după moartea lui Hegel). Categoriile, ca forme de bază ale speculațiunii, sunt *deasupra* noțiunilor obișnuite, deși reprezentarea lor *spațială* pe Arborele lui Porphyrius nu este adecvată. Sunt, în orice caz, *în afara* acestora, dar înglobându-le sau „cuprinzându-le” (*enhymparchein*), cum sunt cuprinse speciile de către genuri. Ceea ce înseamnă, psihologic vorbind, o *depășire* a contemplației și a reflecției asupra esențialității obiectelor individuale printr-o meditație (*Nachdenken*) asupra acestora *în contextul totalității sau al procesualității* lor.

Meditația este și la Hegel un fel de „gândire după gândire”, care urmează gândirii (*nachfolgendes Denken*), fiind despre sau asupra (*darüber, über*) gândirii. Este și motivul pentru care logica dialectică marxistă a fost considerată uneori și *metalogică* (de către Ath. Joja, de exemplu). Numai că meditația este și altceva decât simpla gândire asupra gândirii (raționale de data aceasta), căci, în măsura în care este speculativă (reproducătoare) ea se referă și la *contextul ontic* al totalității sau al procesualității asupra cărora trebuie să se producă *revelația*. Revelația este

rezultatul meditației, după cum și reflecția este rezultatul contemplației, iar reprezentarea rezultatul percepției. Rezultatele sunt evident diferite, ca și procesele psihice prin care se ajunge la ele.

Fără să intrăm în amănunte, trebuie să ne referim aici la cele două semnificații ale revelației. Le-am putea spune *revelația obiectivă* și *revelația subiectivă*. Prima, despre care vorbesc Schelling și Hegel, are mai ales semnificație religioasă și este pusă în legătură cu creștinismul. Prin persoana lui Iisus Hristos Dumnezeu s-a (sau ni s-a) revelat pe sine. Aceasta, independent de voința noastră și fără intermediul meditației.

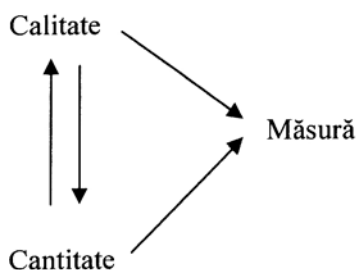
Revelația subiectivă este rezultatul unei meditații uneori îndelungate. În arte sau în știință ea mai este numită și Idee. Revelația unei Idei pe baza căreia poate fi realizată o mare descoperire sau invenție. Revelația subiectivă poate să fie și mistică și aparține unei anumite persoane. Ea este obținută prin meditație transcendentă, în cazul isihasmului ortodox, de exemplu, sau prin meditație transcendentală, în cazul celei orientale. Revelațiile, pe care însă numai puțini reușesc să le obțină, sunt strict personale.

În fine, exprimarea lingvistică a gândirii speculative este *categorială*. Hegel folosește adesea sufixul *-heit* (-itate), dar de cele mai multe ori categoriile apar cu denumirile date de către latini pentru genurile de categorii aristotelice: calitatea, cantitatea etc. Spunem aceasta, deoarece denumirile grecești erau întrebări substantivate cu articol hotărât și aveau semnificația noțională evidentă prin răspunsurile lor.

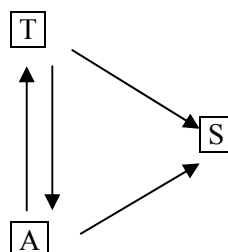
Categoriile filosofice nu mai sunt întrebări și nu mai necesită nici răspunsuri. Pentru o mai bună caracterizare se poate porni de la întrebarea *ce este?* (*ti esti*;) care, prin substantivare cu articol hotărât devine *ce este-le* (*to ti esti*), tradus în latină prin *essentia*. Din întâmplare *esse-ntia* are sufixul latin pentru categorie, dar tradus în germană (*Wesen*), ca și în română (*esență*) pierde sufixul categorial. Or, Hegel tratează despre ceva numit *Wesen*, adică despre esență, care este domeniul de referință al rațiunii (esența obiectelor individuale), în loc să-i spună *Wesen-heit*, adică esențialitate, ceea ce reprezintă o inconsecvență terminologică și a creat multe neînțelegeri. Se poate considera că, atunci când nu poate fi utilizată din motive lingvistice terminologia categorială, denumirea trebuie scrisă cu majusculă inițială și completată cu adaosul „speculativ” sau „speculativă”, cum am procedat în cazul Conceptului („Concept speculativ”), pentru a nu-l confunda cu conceptul sau noțiunea.

Raporturile intercategoriale n-ar trebui exprimate propozițional-judicativ, cu legătura „este”, care sugerează subiect și predicat. „Singularitatea-Universalitatea”, nu „Singularitatea este Universalitatea”, căci raportul este valabil și invers.

Schemele dialectico-speculative pot fi reprezentate concret, în forma

să zicem, de tipul *unitatea contrariilor*, care conține și simbolul opoziției între primele două categorii, sau abstract, în forma

în care T, A și S sunt prescurtări pentru Teză, Antiteză și Sinteză în cadrul logicii speculative triadice.

Acestea considerăm că sunt elemente suficiente pentru caracterizarea speculațiunii ca facultate a gândirii.

Tabel nr. 2

Nr.	REPERE DISTINCTIVE	SPECULAȚIUNEA
1	Domeniile ontice de referință	– Totalități infinite – Entități transcendente și transcendente – Procesualități
2	Procese psihice prin care se realizează	– Meditația – Revelația
3	Substratul anatomico-fiziologic al proceselor psihice	– Localizări fluctuante în zone diferite de cele vizuale și auditive
4	Formele logice de bază	– Categoriile – Relațiile intercategoriale – Schemele dialectico-speculative
5	Limbajele în care sunt exprimate aceste forme	– Limbajul categorial-schematic

Pe baza celor cinci repere distinctive (ar mai putea fi găsite și altele) se poate observa faptul că cele trei facultăți ale gândirii nu coincid în nici o privință. Pe baza unor teste speciale de inteligență, de raționalitate și de speculativitate se poate dovedi și gradul *diferit* al capacităților de gândire pentru fiecare persoană, și, o situație deosebită, la persoane normale, performanțe elevate la una din facultăți, să zicem la inteligență, și rezultate foarte slabe la celelalte două sau numai la una. Situația menționată adesea în filosofia medievală (*intellectus sine officio rationis*). Dar și existența unor persoane deosebit de speculative, ca Hegel, care o duceau destul de rău cu inteligența sau cu rațiunea. Aceasta poate că și explică, din perspectivă psihologică, înverșunarea cu care s-au combătut reprezentanții celor trei tipuri de logică și se mai combat încă – au, s-ar putea spune, anumite dificultăți de gândire.